

<Article>

El valor de la impremta en el Grup Escolar Lluís Vives: una eina al servei de l'educació durant la II República i de la recuperació de la memòria pedagògica

Eva Figuera-Ferrer

Data de presentació: 16/05/2014

Data d'acceptació: 30/10/2014

Data de publicació: 09/01/2015

//Resum

Les revistes, els periòdics, els gravats i altres impresos que van sortir de les impremtes dels grups escolars del Patronat Escolar són el testimoni directe dels nens i les nenes que van viure una revolució pedagògica molt intensa en un període de temps molt reduït, ja que la guerra va estroncar el projecte educatiu. Concretament, analitzarem dues fonts documentals procedents del Grup Escolar Lluís Vives: d'una banda, el primer i únic número de la revista Vives, publicat el maig del 1936, i de l'altra, la carpeta de linogravats titulada *Llibre de la natura*. Ambdues publicacions permeten fer-nos una idea bastant ajustada de com era l'escola, quins eren els mètodes d'aprenentatge que se seguien i quins valors s'hi fomentaven. En definitiva, constitueixen un testimoni del dietari pedagògic de l'escola i ens permeten ratificar els idearis dels grups escolars del Patronat Escolar i de les escoles municipals de Barcelona durant la II República.

//Mots clau

Formació universitària, competències professionalitzadores, rol dels formadors, pràctica reflexiva, innovació docent.

// Referència recomanada

Figuera-Ferrer, E. (2015). El valor de la impremta en el Grupo Escolar Lluís Vives: una herramienta al servicio de la educación durante la II República y de la recuperación de la memoria pedagógica. *REIRE, Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 8 (1), 50-66. DOI. 10.1344/reire2015.8.1814

// Dades de l'autora

Eva Figuera-Ferrer. Universitat de Barcelona, efigueras@ub.edu

1. La renovació educativa catalana durant la II República

La renovació pedagògica catalana durant la II República (proclamada el 14 d'abril del 1931) es va inspirar en els models europeus —francesos, italians, belgues—, i en figures destacades com Dewey, Freinet, Montessori i Ferrer Guardia a casa nostra (Pericacho, 2014; Heredero, 2013). Tots ells impulsors de la renovació pedagògica que es va iniciar a diversos països de l'Europa occidental de finals del s. XIX i principis del s. XX, i que va culminar amb l'Escola Nova (Martorell, 1978; Serra, 2012).

Les metodologies pedagògiques englobades sota el nom d'*Escola Nova* volien posicionar els infants en el centre del sistema educatiu, i valoraven la gestió social de l'aula, la iniciativa personal i l'experimentació com a mètode d'aprenentatge. En definitiva l'Escola Nova es fonamentava en la pedagogia activa —en la qual es donava la màxima importància a l'observació i l'experimentació—, en la confiança en els recursos dels infants per aprendre, en la promoció de l'aprenentatge crític a partir de l'observació de la realitat i en la llibertat en l'elecció de les activitats; alhora que es combinava amb una gestió democràtica a l'aula i la participació de l'alumnat en les decisions que s'hi prenen. Es pretenia, doncs, una educació integral dels nens i nenes en la qual es tenia en compte l'educació intel·lectual, l'ensenyament pràctic i l'educació moral i social. Posicionament comprensible si pensem que la República creia fermament en el poder transformador de la societat que podia tenir l'educació i la necessitat d'estendre-la a tots els nivells socials per tal de crear veritables ciutadans (Serra, 2012).

Partint d'aquest ideari pedagògic, els valors més importants que l'educació republicana va promoure a l'escola van ser: la igualtat social; la coeducació o igualtat educativa entre nens i nenes en un sistema d'agrupament escolar; el laïcisme i l'establiment d'un ensenyament que promogués, només, el coneixement científic; l'ensenyament actiu amb el foment de l'aprenentatge basat en l'experimentació i l'observació, atenent els interessos del nen; l'obertura al món en el sentit de conèixer els corrents innovadors europeus i, finalment, l'arrelament al país, ensenyant el català a tots els centres educatius i introduint la geografia i la història de Catalunya en el sistema educatiu.

Els nous conceptes educatius s'aixoplugaven en uns edificis escolars que responien als criteris arquitectònics del noucentisme: espais lluminosos, amplis i confortables, amb elements estètics com són els detalls de ceràmica, les fonts, les cortines i les plantes a les finestres. L'objectiu era crear un clima acollidor on l'aprenentatge fos plaent i significatiu, perquè, en paraules de Francisco Mora, doctor en Neurociències i expert en neuroeducació, publicades a «La Contra» del diari *La Vanguardia* el divendres 11 d'octubre del 2013, «només es pot aprendre allò que s'estima», ja que «ensenyar significa emocionar i l'emoció obre la finestra de l'atenció, que ens permet aprendre i memoritzar».

Aquestes escoles solien ser bastant grans i, a més de les aules, disposaven d'una biblioteca, tallers (de ceràmica, de dibuix, d'impremta...), aula de música (on es cantava, es feia gimnàstica rítmica, dansa...), laboratori, cuina menjador, dutxes, cambra d'infermeria, sala d'actes, patis, etc. Per potenciar l'aprenentatge científic amb esperit observador i curiós, els grups escolars disposaven d'hort, de jardí i de corral (amb aviram, conills...). També eren importants les sortides socials per la ciutat i la natura, així com les visites de personalitats als centres educatius.

Ens interessa especialment centrar-nos en el Grup Escolar Lluís Vives, ja que ens han arribat a les mans dos documents molt interessants, l'anàlisi dels quals ens permet conèixer la posada en pràctica de bona part de l'ideari pedagògic de l'Escola Nova: es tracta del primer i únic número de la revista *Vives*, publicada el maig del 1936¹ i, d'aquest mateix any, el recull de gravats al linòleum titulat *Llibre de la natura*.² Les dues publicacions van sortir de la impremta que tenia l'escola, la qual —com intentarem demostrar— va exercir una funció molt important com a eina de comunicació entre els membres de la comunitat educativa i amb la societat.

Malgrat que no tots els grups escolars disposaven d'impremta, les que la tenien han proporcionat un fons documental molt important en la recuperació de la memòria pedagògica i en la recerca historicopedagògica del llegat patrimonial de Catalunya durant la II República.

2. La veu impresa dels alumnes del Grup Escolar Lluís Vives

El Grup Escolar Lluís Vives forma part dels grups escolars projectats i impulsats pel Patronat Escolar de Barcelona. La construcció de l'escola responia a la petició de les veïnes i dels veïns del barri de Sants i de llurs entitats de disposar d'una escola pública per a la infància del barri. L'edifici va ser projectat per l'arquitecte Josep Goday i Casals, amb l'ajut de l'artista Francesc Canyelles. Es va inaugurar el 29 de març de l'any 1931 i els primers directors en van ser Dolors Batlle, Pere Blasi i Josep Barceló i Matas (Collelldemont i Padrós, 2010). Aquest mateix dia es va inaugurar el Grup Escolar Jacint Verdaguer i el Sant Ramón de Penyaforat.

La millor manera de fer-nos una idea de com era el Grup Escolar Lluís Vives és remetent-nos al testimoni de professorat i alumnes. Per exemple, l'alumna Emília Arnau i Pitarch la descriu de la manera següent:

Les instal·lacions de l'escola eren perfectes. Les aules eren grans, amb dues finestres (amb testos a les repeses) per on entrava molta llum, amb tauletes individuals, amb un tinter i un calaix. I una gran pissarra per escriure i una taula per a la professora. Teníem una biblioteca, un armari ple de llibres, tots folrats de roba estampada per conservar-los bé.

[...] Els armaris penja-robes tenien unes cortines estampades per a guardar-los de la pols. (Els penjadors estaven folrats amb la mateixa roba que l'armari.) A la paret del hall també hi havia una pica sortidor de ceràmica, que servia d'adorn.

Les altres dependències de l'Escola eren: als soterranis teníem una cuina molt gran —com les d'abans— i el menjador; també hi havia les dutxes.

Les golfes eren grandioses, ocupaven tota la superfície de l'escola. A les golfes hi havia la sala de música amb el piano que la senyoreta de música ens tocava i cantàvem moltes cançons, i on fèiem també ballet i rítmica. També a les golfes teníem les classes de dibuix, on ens ensenyaven a pintar al natural amb carbonet i teníem cavallets de fusta per a posar

¹ La publicació *Vives* només va poder publicar el primer número el maig del 1936, ja que el juliol del mateix any esclatava la guerra.

² *Llibre de la natura* és una carpeta de gravats al linòleum impresa en el G. E. Lluís Vives 1936. Consta de vint-i-tres estampes de 150 × 220 mm.

Eva Figuera-Ferrer: *El valor de la impremta en el Grup Escolar Lluís Vives ...*

el paper per a dibuixar. El professor sempre posava un gerro amb un tovalló arrugat i alguna fruita i havíem de dibuixar-lo. També a les golfes ensenyaven a treballar el fang; el forn el teníem al pati; una impremta, on els alumnes més grans editaven una revista per a l'escola; una classe de labors i per a fer cistelles de vímet, etc.

[...] Teníem un pati molt gran per a jugar i tot estava envoltat d'arbres i flors. Teníem un brollador molt gran amb peixos dintre, i al voltant hi havia brolladors per a poder beure aigua sis o buit nens alhora.

En un cantó, a la part esquerra, teníem un petit hort, amb moltes hortalisses plantades que els alumnes estudiàvem; i al costat, una minigranja amb gallines i conills que també cuidàvem i estudiàvem els alumnes. Era un pati molt gran, on tots els nens podien jugar i fèiem partits de bàsquet, gimnàstica o jugàvem a pilota. En dies assenyalat també hi fèiem festes (Domènech, 2008, p. 130-132).

Aquest testimoni ens ha arribat gràcies a la impremta de l'escola i, juntament amb el d'altres alumnes que podem llegir en les redaccions de *Vives*, permet fer-nos una idea bastant ajustada de com era l'escola, quins eren els mètodes d'ensenyament que se seguien i quins valors s'hi fomentaven. El mateix any de la publicació de la revista s'imprimeix una carpeta d'estampes gravades al linòleum dels alumnes de quart grau de l'escola, titulada *Llibre de la natura*. Tant el contingut temàtic d'aquest compendi d'estampes, com la finor i precisió en l'execució tècnica dels linogravats i llur estampació, així com la presentació en forma de carpeta, ratifiquen —com intentarem demostrar— alguns dels postulats pedagògics de l'època.

2.1 La importància de la impremta escolar

Célestin Freinet³ va ser l'impulsor de la impremta i del periòdic escolar, a més del gramòfon, el disc, la ràdio i el projector de cinema com a mitjans d'aprenentatge i com a suport en el procés de comunicació. Per Freinet, la incorporació dels mitjans de comunicació a l'escola era primordial per al desenvolupament dels infants, ja que el seu objectiu era «ensenyar a l'infant d'expressar lliurement i correctament idees justes i personals» i aquest objectiu, segons Freinet, «només es pot realitzar per mitjà de la impremta a l'escola. Perquè la impremta ens ofereix la possibilitat de suscitar i fixar l'expressió i, per tant fer prendre consciència i de realitzar les personalitats» (Balesse i Freinet, 1973, p. 53-54).

Com defensava Freinet, la impremta era molt important perquè propiciava el treball col·laboratiu i implicava la mainada en una de les activitats que s'organitzaven al centre, com era, per exemple, l'edició d'una revista o d'un periòdic, la realització de targetes d'exposicions i de festes o la impressió de treballs gràfics, com la carpeta de linòleums objecte d'estudi. La impremta permetia difondre el text lliure, que era el text fet pels alumnes a partir de les seves pròpies idees, sense tema i sense temps prefixat i, al seu torn, desmitificava la lletra impresa. Per Freinet, tot era útil per expressar-se, fer i comunicar sempre d'una manera espontània i democràtica.⁴ Els alumnes s'apassionaven per la

³ Célestin Freinet (1896-1966). Per a una bona biografia de Freinet, vegeu Legrand (1993).

⁴ Recordem que la impremta va ser una de les tècniques didàctiques introduïdes a les escoles per Célestin Freinet, basant-se en tres principis: la llibertat d'expressió, la vida en cooperació i la vida participativa.

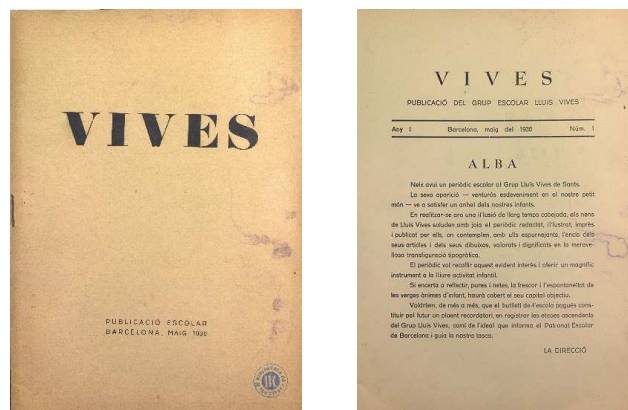
Eva Figuera-Ferrer: *El valor de la impremta en el Grup Escolar Lluís Vives ...*

composició i la impressió, i procuraven fer-ho de la millor manera possible, evitant els errors, motiu pel qual necessitaven saber ortografia i gramàtica. Segons Freinet «la impremta no fa errades. Les faltes comeses s'han de corregir» (Balesse i Freinet, 1973, p. 26). I la correcció tipogràfica «és la conclusió normal de la correcció ortogràfica i sintàctica que ha tingut lloc al llarg del procés de preparació dels textos lliures» (Freinet, 1974, p. 49).

No tots els grups escolars van poder tenir una impremta. Dels qui la tenien, alguns van editar una revista com és el cas de Grup Escolar Lluís Vives, amb el periòdic *Vives* (fig. 1), del qual, malauradament, només va imprimir-se el primer número el maig del 1936, dos mesos abans d'esclatar la guerra.

Aquesta revista oferia un magnífic instrument a la lliure activitat infantil i, com podem llegir en la presentació d'aquest primer número, era redactada, il·lustrada, impresa i publicada pels nens,⁵ els quals, segons Domènech «[...] contemplen amb ulls espurnejants, l'encís dels seus articles i dels seus dibuixos, valorats i dignificats en la meravellosa transfiguració tipogràfica» (2008, p. 224).

Figura 1. Portada i editorial del primer número de la revista Vives, 1936.

El contingut de la revista reflecteix les activitats del centre amb notícies dels diferents graus, croquis de sortides i excursions, redaccions i poesies dels alumnes, experiments de ciències, articles de professors, comentaris de festes i celebracions, treballs d'escola, normes del col·legi, lliçons d'art, geografia, història... i algunes il·lustracions gràfiques (gravats, dibuixos, croquis...) il·luminades a mà pels alumnes.

A l'escola, l'expressió escrita i el dibuix eren molt importants i, sovint, es complementaven. La redacció o el text lliure fet pels alumnes a partir de les seves pròpies idees, sense tema i sense temps prefixat, consagrava en els infants l'actitud per pensar i expressar-se (Balesse i Freinet, 1973, p. 34). Seguint la tècnica de Freinet, es duia a terme en tres fases: una

⁵ Segons Domènech (2008, p. 224): «El disseny, els gravats i la impressió es feien habitualment a l'obrador de cada escola, amb una participació molt significativa dels alumnes en els continguts i il·lustracions. També es varen fer servir tècniques de velògraf i de gravats al línoleum».

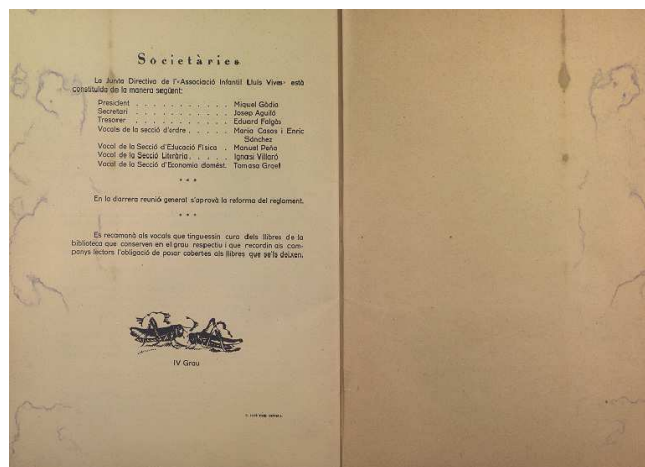

Eva Figuera-Ferrer: *El valor de la impremta en el Grup Escolar Lluís Vives ...*

primera fase d'escriptura del text, activitat creativa i individual; una segona de lectura davant tot el grup, per treballar l'entonació, la modulació de la veu, i una tercera de comentari de text de manera col·lectiva. Aquesta activitat es complementava amb la impressió i difusió dels textos mitjançant la revista escolar i la correspondència escolar.

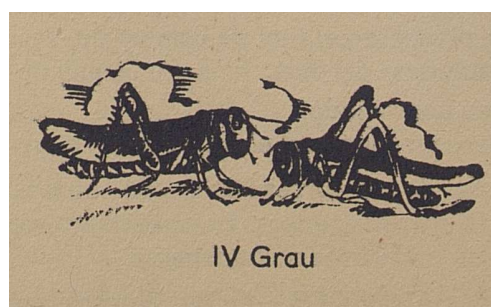
El text lliure molt sovint anava acompanyat d'una il·lustració (fig. 2) i així ho comenta Elena Arnau Pitarch, del Grup Escolar Lluís Vives: «[...] sempre, al final d'un treball, a sota, fèiem un dibuixet» (Domènech, 2008, p. 189).

Figura 2. Linòleum estampat a la darrera pàgina de Vives.

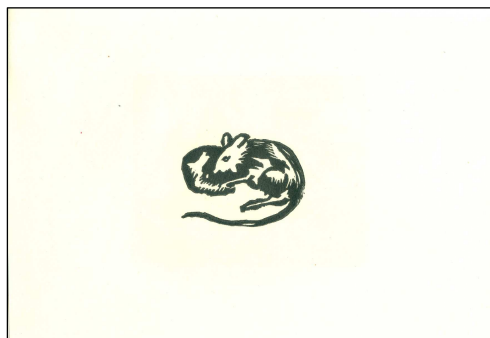
Els dos grills gravats en linòleum (fig. 3, detall) són el testimoni d'un treball minuciós d'observació de la natura, tal com ho demostra el detall i la posició dels animals, la projecció de llurs ombres i la insinuació de llur ubicació en un entorn natural que ambienta la composició. També són el resultat d'un gran domini tècnic i dibuixístic, si tenim en compte les dimensions reduïdes de la matriu (uns 4 cm), la delicadesa dels traços incidits amb la gúbia, els quals descriuen les formes i detallen els volums dels animals i deixen insinuada l'herba on descansen, així com els núvols del paisatge de fons. Un valor afegit a les nostres observacions és l'edat dels autors dels linòleums, els quals, com s'indica en la portada de la carpeta, eren de quart grau, és a dir, que tenien uns dotze anys. Per tot plegat podem afirmar que la motricitat fina, fruit de l'esforç i treball, era un dels altres valors que s'hi potenciaven.

Figura 3. Linogravat dels dos grills (detall).

Un altre exemple és el gravat del ratolí: la composició és pràcticament tancada per la posició de l'animal i el tractament detallat del cos i del pelatge testimonien la voluntat de representació realista del seu autor (fig. 4).

Figura 4. Linogravat de la carpeta Llibre de la natura.

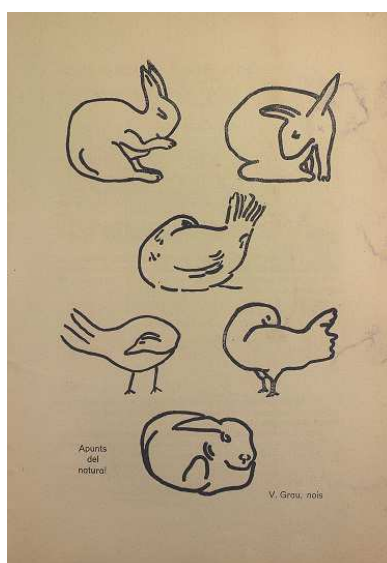

2.2 La importància del dibuix del natural com a eina d'observació, d'anàlisi i d'expressió

El dibuix té un paper molt important a l'escola com a eina d'observació, d'anàlisi i d'expressió. El dibuix pot acompanyar i complementar la informació escrita —ja sigui la redacció d'un afer quotidià de l'escola, d'un poema, d'un escrit científic d'observació de la natura, geografia, etc.—, o bé ser independent del text com a resultat d'expressió lliure i creativa. Recordem la descripció de l'Emília que ens explica que l'aula de dibuix disposava de cavallets i les classes es feien a partir d'apunts del natural amb carbonet.

Un exemple molt interessant d'apunts del natural el trobem en una pàgina de *Vives* en què un alumne de cinquè grau ha esbossat alguns animals del corral (fig. 5). Sintètics i esquemàtics, amb un sol traç, precís i segur, l'autor ha sabut copsar el moviment i la posició dels animals que s'hi representen.

Figura 5. Apunts del natural, dibuix de Vives.

Aquest dibuix fuig dels dibuixos estereotipats, impersonals i poc realistes que sovint fan els infants avui dia. La importància d'una bona formació en dibuix, en l'edat infantil i en l'adult, permet oferir una eina d'expressió que implica un treball d'observació i d'anàlisi, de comprensió i de síntesi del que es vol representar, a més d'obrir la porta a la creativitat. Per aquest motiu, podem concloure que els dibuixos del natural que ens arriben dels grups escolars constitueixen una font documental vivencial molt important per conèixer, de primera mà, com vivien els nens i les nenes, i la formació que rebien, tant dins la comunitat educativa com en societat⁶.

3. Educació basada en l'observació i l'experimentació: l'hort i els corrals

Com hem comentat anteriorment, un dels objectius que defensava l'educació republicana era l'establiment de l'ensenyament actiu amb el foment de l'aprenentatge basat en l'experimentació i l'observació. En aquest context, s'explica per què els grups escolars disposaven d'hort, de jardí i de corrals per estimular l'aprenentatge actiu i fomentar la responsabilitat dels infants tenint cura d'aquests espais.

A partir de la redacció de l'Emília Arnau Pitarch, del Grup Escolar Lluís Vives, podem comprovar com i per què els animals del corral formaven part de la vida escolar:

[...] També hi havia un galliner, amb algunes gallines, un pollastre i uns quants conillets (d'índies)... Tot jugant moltes vegades sentíem el cridaner cloc-cloc de les gallines, i molts de nosaltres, jo entre ells, hi anàvem corrents, ja que sabíem que era l'avís que alguna gallina havia post un ou; en veure'l corríem a buscar un dels conserges perquè el tragués, perquè les gallines moltes vegades el trencaven i se'l menjaven, altres vegades les gallines es posaven, quietes, sobre els ous per covar-los; i era una alegria al cap de pocs dies veure com corrien els pollets. Totes aquestes coses no eren per fer bonic, sinó que servien per aprendre la reproducció de la vida animal i vegetal... (Domènech, 2008, p. 119).

La revista *Vives* ens confirma que l'hort, el jardí, el corral, l'aula de dibuix, el laboratori o la biblioteca són espais educatius com l'aula o la classe i que, a més de potenciar la formació científica i creativa, serveixen per treballar els valors socials i cívics com són la col·laboració, la responsabilitat, l'esforç i el treball (Carrillo, 2012). Per aconseguir-ho, els nens i les nenes tenien cura i es responsabilitzaven del bon funcionament d'aquests espais. Així ho explica en Joan

⁶ Especialment destacats són els estudis sobre els dibuixos de nens i nenes que van viure la Guerra Civil del Grup de Recerca Educativa de la Universitat de Vic (GREUV) (I. Carrillo i E. Collelldemont, 2011 i 2012; J. Casanovas i A. Tort, 2013).

Codina, de cinquè grau, en la redacció titulada «L'hort a l'escola»: «A l'escola tenim un hort petit. Tots hi varem treballar per poder-lo fer. A tots ens agrada prou i en tenim molta cura» i més endavant descriu quins són els vegetals plantats i el seu estat de creixement —demostra el grau de compromís en tenir-ne cura i d'observació dels alumnes—: «Les cols les tenim molt desenrotllades, ja els han sortit la flor; els ensiams són molt grossos i si volíem, en podríem menjar; les faves tenen la flor: les escaroles encara són petites però també n'hi ha de grosses; el blat, l'ordi i el sègol estan molt crescuts i verds». I, finalment, l'alumne explica per què utilitzen l'hort: «Moltes d'aquestes plantes les volem per fer experiments i per seguir el curs de la vida». I tanca la redacció amb una exaltació de satisfacció: «Tot ell fa molt bonic. És la nostra joia».⁷

A «Pràctiques agrícoles» de l'Emília Arnau Pitarch hi trobem una relació dels animals: «El nostre corral va poblant-se amb varietat d'animalons. Posseïm bons exemplars de gallines de raça Prat, i ha nascut una llocada de pollets [...]. Hem adquirit ànecs i oques. Posseïm també coloms de diverses races, conills o cobais...» (Domènech, 2008, p. 117).

A més a més dels espais reservats a l'hort i al corral (que s'ubicaven prop del pati de l'escola), dins de l'aula també hi havia plantes i animals petits confinats a gàbies o peixeres. Així ho explica Pilar Rius, de cinquè grau, en la redacció «La nostra aula», també publicat en la revista *Vives*:

Fa goig mirar la nostra aula!

És alegre i formosa, i sempre la tenim neta i endreçada i procurem tenir-hi flors tot l'any [...]. Una altra cosa que m'agrada molt de la nostra classe és la peixera on hi ha dos arbres de corall i tres peixos vius que mai no estan quiets.

Les finestres les tenim plenes de plantes; cactus, clavellines, geranis... Aquests dies hem pintat testos, uns de color blau i altres de color groc, i ara fa més bonic.

A mi m'agrada molt la nostra aula.⁸

Com podem constatar en aquestes redaccions els nens i les nenes s'estimen els espais de la seva escola i els genera una emoció i un orgull que, com deia Mora (2013), són el motor de l'aprenentatge.

A la carpeta de linogravats objecte d'estudi, les plantes i els peixos també hi són ben presents i confirmen que l'estudi de la natura és molt important en l'educació dels infants (fig. 6):

⁷ Codina, J. (1936). «L'hort a l'escola». *Vives*, 1, 5.

⁸ Rius, P. (1936). «La nostra aula». *Vives*, 1, 6.

Figura 6. Quatre estampes gravades al linòleum de la carpeta *Llibre de la natura*.

4. El laboratori i la biblioteca: experimentació i estudi

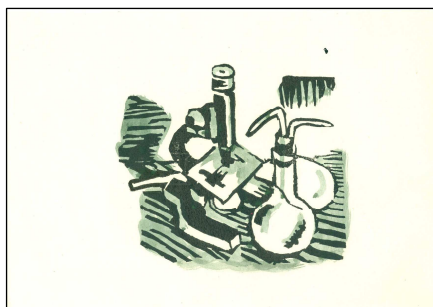
El model d'escola activa parteix de l'aprenentatge a partir del mètode científic i, evidentment, el laboratori i la biblioteca són dos espais importants i complementaris per a l'experimentació i la recerca.

Aprendre dins del laboratori és engrescador i així ho reconeix la Roser del Grup Escolar Jacint Verdaguer: «Molts coneixements els adquiríem sense esforç. L'atenció era bàsica, perquè la metodologia es fonamentava a acaparar el nostre interès. Els materials eren novetat per a nosaltres i ens atreïen fortament» (Domènech, 2008, p. 189). La metodologia d'«acaparar l'interès» dels infants, de generar emoció —en paraules de Mora a l'entrevista publicada a «La Contra» del diari *La Vanguardia* el divendres 11 d'octubre del 2013— és la clau de l'aprenentatge:

Res que no passi per l'emoció ens serveix en el nostre aprenentatge [...]. Ensenyar significa emocionar, evocar la seva atenció des de dins, i és possible instrumentar com començar una classe: cal ser provocador, injectar curiositat amb relació amb l'edat, l'hora del dia, l'estat de l'organisme. La curiositat encén l'emoció i, així, s'obre la finestra de l'atenció, que ens permet aprendre i memoritzar (Mora, 2013, «La Contra», *La Vanguardia*).

En la carpeta de linogravats hi trobem instruments del laboratori com són el telescopi i, possiblement, una ampolla per a rentatge de gasos (fig. 7). Una vegada més, el tractament de la composició respon a una voluntat realista de representació del model.

Figura 7. Linogravat il·luminat de la carpeta Llibre de la natura.

Normalment cada classe disposava d'una biblioteca petita ubicada en unes lleixes o uns armaris i, a més a més, el centre tenia un espai habilitat com a Servei de Biblioteca, que alumnes i professors utilitzaven per reforçar i complementar les activitats d'ensenyament/aprenentatge, així com també per plaer dels alumnes per emportar-se literatura a casa. Domènech, en el seu estudi, explica que en els grups escolars no es feien servir llibres de text i que «els llibres de consulta tingueren importància com a font complementària de saber, i els llibres d'aventures i contes, un paper destacat de gaudi entre l'alumnat» (Domènech, 2008, p. 207).

Els mestres, a part d'estimular la lectura, potenciaven l'escriptura i incentivaven els alumnes a escriure un diari de classe, a fer redaccions de fets i conceptes, a escriure poemes i narracions curtes, etc. Hem pogut constatar que la majoria dels textos de la revista segueixen unes estructures morfosintàctiques molt elaborades si tenim en compte l'edat dels autors.

Entre els linogravats de la carpeta en volem destacar dos que particularment fan referència a la lectura (fig. 8).

Figura 8. Linogravats de la carpeta Llibre de la natura.

Ambdues estampes estan gravades a partir del model natural. És curiós l'encaix del llibre i les ulleres del gravat il·luminat —dreta de la figura 8—, perquè es tracta d'una composició oberta emmarcada per una línia molt fina blanca i delimitada a continuació per una de gruixuda predominant negra (límits de la planxa de linòleum). La perspectiva isomètrica i la posició de les ulleres damunt del llibre confereixen profunditat i naturalitat al bodegó. En la imatge del nen que llegeix —esquerra de la figura 8— destaca la posició silent i concentrada en la lectura del llibre que sosté entre les mans.

Aquesta actitud d'estudi i concentració també la trobem en el dibuix al natural de Josepa Casas, de sisè grau, a *Vives* (fig. 9). El noi posa de model assegut en un tamboret i està concentrat llegint un llibre. Aquest dibuix és especialment interessant com a testimoni de la capacitat d'observació ben ensinistrada de la seva autora, en el sentit que l'alumna ha sabut captar la posició i l'actitud de concentració del model davant el llibre. Aquesta observació «fina» es transmet magistralment per mitjà del tractament dels detalls, com són, per exemple, la cara de concentració del noi, les arrugues de la bata, les betes de les espardenyas, la posició de les mans i les cames per sostenir el llibre en una posició còmoda i sense perdre l'equilibri, els detalls decoratius del tamboret, etc. També hi podem copsar un traç segur, una línia que no admet dubtes i unes proporcions i una descripció de volums impecables. Un dibuix al natural d'aquestes característiques s'aconsegueix amb un bon domini i seguretat en el traç i amb una bona capacitat d'observació i d'anàlisi del model. Si tenim en compte l'edat de l'alumna, uns catorze anys, podem assegurar que aquestes destreses estaven molt ben implementades a l'escola.

Figura 9. Dibuix del natural de Josepa Casas de Vives.

Característiques similars les podem aplicar al linogravat, si bé hem de tenir en compte que les dificultats tècniques són diferents i l'alumne és dos anys més petit, uns dotze anys. La resistència de la gúbia a l'hora d'incidir en el metall condiciona el traç i el resultat no és tan fluid com el del llapis damunt del paper. No té tants detalls i la composició és més rígida. Tanmateix, en el gravat copsem l'actitud reflexiva del lector, fruit de la sensibilitat i vivència de l'autor. En definitiva, les

dues representacions gràfiques han captat l'emoció (diguem-li plaer, concentració, evasió...) que provoca la lectura d'un llibre.

Relacionat amb el que estem comentant, una estampa que ens ha cridat l'atenció és un petit gravat estampat en color gris (fig. 10) d'un nen que està concentrat observant o reflexionant. Per la posició del cos i l'expressió de la cara, podríem aventurar-nos a dir que és un apunt del natural. El noi pensa, observa? En tot cas, no sembla avorrit.

Figura 10. Linograt de color gris de la carpeta Llibre de la natura.

En els grups escolars s'ensenyava a tenir respecte i amor vers els llibres «atès que un dels principals objectius de la Comissió de Cultura era fer ciutadans més cultes, el llibre en si mateix tingué un protagonisme i una estima especial entre tots els que hi van estudiar» (Domènech, 2008, p. 207). En la majoria dels centres els llibres es folraven amb roba o paper blanc per protegir-los i que no s'embrutessin.

Com podem deduir de les nostres reflexions, i confirmant l'eficàcia dels mètodes didàctics de Freinet, la impremta va exercir un paper primordial en aquesta tasca impulsora de la lectura i l'escriptura, així com potenciava la vida cooperativa i participativa a l'escola i amb la societat. Els alumnes tenien l'incentiu de publicar a la revista, fet que els motivava i comprometia, ja que tant el contingut com la morfosintaxi de la redacció havien de ser de qualitat. Una vegada més s'evidencien els valors de l'esforç, la responsabilitat i de la feina ben feta promoguts per l'Escola Nova.

5. Elements ornamentals: estètica i responsabilitat a l'aula

Els testos amb flors als ampits de les finestres i dins la classe eren un element ornamental i cívic molt comú en els grups escolars. S'intentava crear un ambient estètic, ordenat i acollidor on l'ensenyament fos plaent (Collelldemont i Padrós, 2010). Domènech (2008) recull diversos testimonis relacionats amb les plantes de les finestres i la responsabilitat compartida entre els nens i nenes per cuidar-les: «La classe era allargada, a un costat les finestres, amb testos a les repeses, testos que a les vacances ens emportàvem a casa per cuidar-los, i no era poc el disgust si alguna vegada se'n moria algun» (Domènech, 2008, p. 130).

En el linogravat il·luminat a mà del gerro blau amb flors grogues (fig. 11) hi veiem un petit tinter al costat —el bolígraf apareixerà més tard. La perspectiva isomètrica, la projecció de les ombres, el tractament acurat dels detalls i la volumetria —tant en la línia compositiva com en el color— i la distribució realista de les flors evidencien que el bodegó està fet a partir del natural de dos elements comuns i habituals dins l'aula, com són les flors i els tinters.

Figura 11. Estampa gravada al linòleum de la carpeta Llibre de la natura.

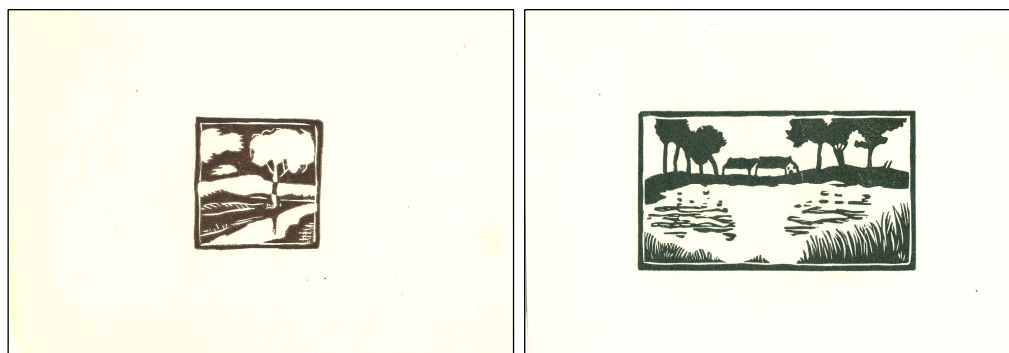

6. L'escola oberta a la societat

Amb l'objectiu de fomentar el sentit crític i la participació activa ciutadana, l'escola estava oberta a la societat. A *Vives* apareix una relació de les sortides culturals i d'esbarjo per la ciutat i pel camp, entre les quals destaca la sortida als jardins de Pedralbes o als de Montjuïc, al Parc de la Ciutadella, un passeig al barri vell de la ciutat, la visita al Parlament de Catalunya, al Museu d'Arqueologia, al Museu d'Art, a l'exposició de cactus i a l'Estadi de Montjuïc, les excursions a Vilanova, a la Conreria i a Santa Creu d'Olorda o a Sant Miquel del Fai, entre d'altres (1936, p. 7).

A la carpeta *Llibre de la natura* hi trobem diverses estampes de vistes d'exterior, generalment relacionades amb la natura. Ens han cridat especialment l'atenció els dos paisatges que mostrem a continuació (fig. 12):

Figura 12. Estampes de paisatge de la carpeta Llibre de la natura.

Aquestes dues estampes resolen magistralment la composició i la traducció en blanc i negre d'una paleta cromàtica rica i variada: al cel negre del gravat de l'esquerra (fig. 12) es destaquen la copa blanca del pi i els núvols, en oposició al cel blanc i lluminós on es retallen les siluetes d'uns arbres negres, en el gravat de la dreta (fig. 12). Ambdues estampes responen a una composició ben estudiada, a una motricitat fina en l'execució dels traços i a un domini del clarobscur per aconseguir la perspectiva.

Si tenim en compte l'edat dels infants, el petit format de les planxes de linòleum —55 × 55 mm i 70 × 125 mm—, l'habilitat en la manera d'incidir en la matriu amb la gúbia i el domini compositiu, podem afirmar, sense cap mena de dubte, que el que avui en dia anomenem *educació visual i plàstica* tenia un paper rellevant en els grups escolars.

7. Conclusions i discussió

Avui en dia no tindria gaire sentit parlar de la impremta als centres educatius ja que les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) han superat de molt les funcions i possibilitats d'aquest mitjà arcaic. Tanmateix, però, la filosofia i els valors pedagògics de Freinet que giraven al voltant de la impremta escolar i altres mitjans de comunicació que va impulsar són vàlids i aplicables a l'educació actual.

A partir de l'anàlisi dels dos documents impresos al Grup Escolar Lluís Vives, hem intentat dibuixar el model d'educació catalana durant la II República. Els infants en van ser els protagonistes i les seves vivències —que ens arriben a través de les redaccions i els dibuixos i gravats— constitueixen un testimoni molt importants perquè evidencien que els idearis pedagògics de l'època van reeixir a la pràctica i no van quedar al tinter de les grans especulacions teòriques.

Indiscutiblement la renovació pedagògica que es va dur a terme, malgrat que va estroncar-se amb la guerra i la dictadura, ha anat deixant una forta empremta al llarg d'aquest segle transcorregut. Fins i tot m'atreuria a dir que cal reprendre valors «desatesos» avui dia com són, per exemple, el sentit de la responsabilitat, l'esforç, la superació i la col·laboració. També seria desitjable revifar l'aprenentatge vivencial a partir de l'observació i l'experimentació —i no tan centrat en els llibres de text—, així com potenciar l'escriptura i el dibuix com a font de coneixement, de comunicació i d'expressió, com defensava Freinet en el seu ideari pedagògic.

En les redaccions de *Vives* hem constatat la correcció morfosintàctica dels textos, així com la il·lusió i el plaer dels alumnes en descriure les seves escoles. Hem parlat, també, de la importància del dibuix del natural com a recurs d'observació, d'anàlisi, de síntesi i de desenvolupament de la motricitat fina. La carpeta de linogravats és un testimoni d'aquesta formació integral, en què les vivències i els sentiments són tan importants com l'adquisició de coneixement.

Avui en dia es dóna molta importància a l'educació i a la intel·ligència emocional. I em pregunto si el fet d'haver d'insistir en aquest aspecte del creixement integral dels nens i nenes pot ser degut a un excés d'educació basada en el coneixement memorístic dels darrers anys?

Francisco Mora fa escassament mig any explicava a «La Contra» de *La Vanguardia* que «mentre s'és nen s'ha de jugar, conèixer el món de primera mà, veure la fulla de l'arbre, treballar tot el que entra pels òrgans dels sentits» (Mora, 2013). Aquesta apologia vivencial de l'educació, ja proclamada a principis del segle passat, encara és una reivindicació ferma i desitjada actualment?

<Bibliografia recomanada>

Aparici, R. (2003). *Comunicación educativa en la sociedad de la información*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.

Balesse, L. i Freinet, C. (1973). *La lectura a l'escola mitjançant la impremta*. Barcelona: Laia.

Carrillo, I. i Colleldemont, E. (2011). El valor de la memoria en la educación para la ciudadanía. A *XII Congreso Internacional de Teoría de la Educación* (pp. 1-21). Barcelona: Universitat de Barcelona.

Carrillo, I. i Colleldemont, E. (2012). El grup Escolar Lluís Vives de Barcelona. Les representacions infantils de la Guerra Civil com a expressió de valors. A *XX Jornades d'Història de l'Educació. Cohesió social i educació* (pp. 207-224). Girona: Universitat de Girona.

Casanovas, J. i Tort, A. (2013). Els infants i la guerra. Consideracions al voltant d'una investigació sobre dibuixos d'escolars durant la Guerra Civil espanyola. *Temps d'Educació*, 44, 63-76.

Colleldemont, E. i Padrós, N. (2010). Entre trazas y trazos. A A. C. Moreu i H. A. Salinas (Ed.), *Expresión, Creación: Iduna 7. Seminario de Pedagogía Estética* (pp. 13-24). Barcelona: Universitat de Barcelona.

Domènech i Domènech, S. (2008). *Els alumnes de la República. Els grups escolars del Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona*. Biblioteca Abat Oliva, 283. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Freinet, C. (1974). *El diari escolar*. Barcelona: Laia.

Freinet, C. (1975). *El text lliure*. Barcelona: Laia (2a ed.).

Herdero, V. (2013). «El escudo de la República»: Origen, desarrollo y retos del derecho social a la educación en España. *Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana*, 21, 37-63.

Legrand, L. (1993). Una vida excepcional. *Perspectivas*, XXIII (1-2), 425-441.

Llibre de la natura (1936). Recull de gravats al linòleum. Grau IV. Barcelona: Grup Escolar Lluís Vives.

Martorell, A. (1978). *Com realitzar pràcticament una Escola Nova*. Barcelona: Edicions del Mall.

Mora, F. (2013). Ensenyar significa emocionar. *La Contra. La Vanguardia* (2013, 11 d'octubre). Entrevista d'Imma Sanchís. Recuperat l'11 de febrer del 2014, de <http://www.lavanguardia.com/20131011/54390861566/ensenyar-significa-emocionar-ima-sanchis.html>

Pericacho, F. J. (2014). Pasado y presente de la renovación pedagógica en España (de finales del Siglo XIX a nuestros días). Un recorrido a través de escuelas emblemáticas. *Revista Complutense de Educación*, 25, 47-67.

Serra, J. M. (2012, novembre). Associació Memòria i Història de Manresa. A *Els mestres de la República a Manresa. Trajectòries, pedagogies i depuracions*. Recuperat el 12 de febrer del 2014, de <http://www.memoria.cat/mestres/content/els-valors-de-lensenyament-durant-el-per%ADode-de-la-rep%BAblica>

Vives. Publicació del Grup Escolar Lluís Vives (1936) 1. Barcelona: E. Lluís Vives impremta.

Copyright © 2015. Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons mitjançant la qual qualsevol explotació de l'obra haurà de reconèixer els autors de la mateixa, citats a la referència recomanada que apareix a l'inici del document.

